

Nigar Arif qızı Mirzəyeva
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, müəllim
nigarm2004@yahoo.fr

BƏDİİ TƏRCÜMƏDƏ SƏRBƏSTLİK VƏ SADİQLİK PRİNSİPLƏRİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI

Xülasə

Tərcümə nəzəriyyəsi baxımından aparılan bütün tədqiqatlar sübut etmişdi ki, istər texniki tərcümədə, istər reallığı ifadə edən, istərsə də fantastik janrda yazılmış əsərlərdə ekvivalentlik metodu özünü doğrultmuşdur. Alman alimi U.Koller özünün “Tərcümə elminə giriş” əsərində bu məsələyə aydınlıq gətirməyə çalışmışdır. O, ekvivalentlik anlayışının müxtəlif aspektlərdən öyrənildiyini göstərir: məzmun ekvivalentliyi (équivalence de contenu), forma ekvivalentliyi (équivalence de forme), funksional, tekstual, kommunikativ, pragmatik ekvivalentlik (équivalences fonctionnelle, textuelle, communicative, pragmatique).

Açar sözlər: Tərcümə nəzəriyyəsi, sadıqlıq, sərbəstlik, ekvivalentlik, ekstra-lingvistik reallıq

Theoretical bases of the principles of freedom and loyalty in literary translation

Summary

All research conducted from the point of view of translation theory has proved that this method is true both in technical translation and in works that express reality or are written in fiction.

German scientist W.Koller sought to clarify this issue in his book, *Introduction to the Science of Translation*. It shows that the concept of "equivalence" is learned from different aspects: content equivalence, form equivalence, functional, textual, communicative, pragmatic equivalence.

Key words: *Translation theory, loyalty, freedom, equivalence, extra-linguistic reality*

Giriş

Tərcümə elminin mübahisə doğuran məsələlərindən biri tərcümə olunan mətnin orijinalına sadıqlıq problemidir. Tərcümə nəzəriyyəsilə bağlı əsərlərdə tez-tez belə bir ifadəyə rast gəlmək olur: Tərcümədə sərbəstlik – mənaya sadıq olmaq deməkdir. Bir çox alimlərin fikrincə, tərcümədə sadıqlıq prinsipinin tərəfdarları ilə sərbəstlik prinsipini müdafiə edənlər arasındakı mübahisə tərcüməyə ehtiyac olduqca, davam edəcəkdir (Lederer, 1994: 86).

Bədii əsər, orijinal mətnə olduğu kimi tərcümə variantında da obrazlarla ifadə olunur. Çünki incəsənətin başqa sahələri kimi bədii ədəbiyyat da obrazlar vasitəsilə yaradılır. Lakin digər incəsənət növlərindən fərqli olaraq, bədii ədəbiyyatda obrazlar dil vasitəsilə reallaşır. Tərcüməçi bədii əsəri tərcümə edərkən adekvatlıq prinsipini əsas götürməli, sözləri sadəcə lüğətdəki qarşılıqları ilə hərfi tərcümə etməməli, ümumi məzmunun, əsərin ideyasını orijinalın yazıldığı üslubda obyektiv ifadə etməyə çalışmalıdır.

Bədii ədəbiyyatın digər spesifik xüsusiyyəti onun məzmun və formasının milli çalar daşmasıdır. Tərcüməçinin qarşılaşdığı çətinliklərdən biri də məhz orijinalın milli koloritini olduğu kimi saxlamağa çalışmaqdır. Bildiyimiz kimi hər bir xalqın ədəbi irsi milli çalarlar, adət-ənənə kimi xüsusiyyətlər kəsb edir. Tərcüməçi müəyyən bir xalqın dilində yazılmış bədii əsəri tərcümə edərkən bu xüsusiyyətləri bilməli və nəzərə almalıdır. Milli koloritin ötürülməsi əsərin forma və məzmununun vəhdətdə dərk edilməsi, onun obrazları ilə əks olunduğu xalqın həyatının və dilinin nəzərə alınması əsasında mümkün olur. Tərcümə zamanı milli çaların saxlanması zəruriliyi ilə yanaşı tərcüməçinin qarşısında orijinalın tarixi koloritini düzgün ötürmək problemi də durur. Bədii əsərin yazıldığı tarixi dövrün qoyduğu iz onun obrazları vasitəsilə əks olunur. Tərcüməçilər çox zaman müxtəlif tarixi dövrlərdə yazılmış əsərlərlə üzləşirlər. Bu əsərlərin dili bəzən müasir ədəbi dildən kəskin fərqlənir. Tərcüməçinin qarşısında əsərin yazıldığı dövrün tarixi koloritini saxlamaq kimi vacib məsələ durur. Nəzərə almaq lazımdır ki, həmin əsər yazıldığı vaxt üçün müasir səslənirdi. Müxtəlif dillərin inkişafı da müxtəlif cür getmişdir. XVI əsr Azərbaycan şairi Füzulinin əsərlərini XXI əsr oxucusu izahsız oxuyub başa düşmür. Eləcə də Qərbi Avropa ölkələrinin ədəbi irsi. Məsələn, XVI əsr fransız yazıçısı F.Rablenin bədii irsi müasir fransızlar üçün tam aydın deyildir. A.V.Fyodorova (2002: 327) görə, əgər müəyyən tarixi dövrdə yazılmış bədii əsərdə zaman keçdikcə bir sıra sözlər köhnəlib canlı danışq dilindən düşmüşsə, onları tərcümə variantında arxaik sözlərlə əvəz etmək düzgün deyildir. Çünki öz dövrü üçün həmin sözlər müasir səslənirdi.

XX əsr görkəmli mütərcimləri tərcümədə sadıqlıq və sərbəstlik prinsipləri haqqında müxtəlif fikirlər söyləmişlər. Sorbon III Universitetinin professoru Fortunato İsrailin bədii tərcümə haqqında dəyərli fikirləri vardır. Bir sıra nəzəriyyəçi alimlərin israr etdiklərinə görə bədii əsər tərcümə oluna bilməz, çünki eyni bir əsərin ikinci dəfə eyni səviyyədə yaratmaq ehtimalı çox azdır. Fortunato İsrail (1991: 17) isə «belə fikirdə olan nəzəriyyəçi alimlərin söylədikləri ilə razılaşsaq, onda qonşu xalqların ədəbi irsinə, mədəniyyətinə yolu bağlamış olarıq», söyləyir. Amma tarix sübut etmişdir ki, əsrlər boyu gözəl tərcümə nümunələri olmuş və tərcüməçilərə daim böyük ehtiyac duyulmuşdur.

Fortunato İsrailin fikrincə (1991: 28), bədii tərcümə ilə məşğul olan tərcüməçilər bədii təxəyyülə malik olmalı və başqa sahələrdə çalışan tərcüməçilərdən fərqli olaraq hərfi tərcümədən boyun qaçırmalıdılar. Lakin bu sərbəstliyin özü də hüdudsuz deyil, müəyyən qaydalara tabedir. Həqiqətdə isə, orijinal əsərin ideyası, məzmunu tərcüməçiyə məxsus deyildir. Tərcüməçi həmişə müəllifin demək istədiklərinə hörmət və itaət etməlidir. Bu səbəbdən çox az sayda görkəmli yazıçılar həm də gözəl tərcüməçi ola bilirlər.

Fransız alimi J.R.Ladmiral özünün «Théorème pour la traduction» əsərini əsasən tərcümənin nəzəri aspektlərinə həsr etmişdir. Ladmiralın təbircə desək tərcümədə bir problem daim aktual olmuşdur: linqvistik və ya mətn səviyyəsində tərcümə başqa sözlə sadıq və ya sərbəst tərcümə problemi. O bu iki prinsipi tərcümədə bir-birinə əks qütblərə bənzətməmişdir.

«Tərcümə prosesində bir dilin sözlərini digər dilin sözlərilə əvəz etmək kifayət etmir, başqa sözlə kodları dəyişməklə iş bitmir. Həqiqətən tərcümə təkcə dilin lüğət fondunu deyil, həm də sintaksisi, üslubiyyatı, sabit söz birləşmələrini də əhatə edir.» (Ladmiral, 1994: 16)

J.R.Ladmiralın fikrincə, «tərcümə həmişə qismən mümkün olur. Hər bir danışq aktı kimi, tərcümədə də müəyyən informasiya itkisi labüddür. Tərcüməçinin əsas məqsədi həmin informasiya itkisini mümkün qədər az olmasına çalışmasıdır. O, nəyin əsas, nəyin isə ikinci dərəcəli olduğunu seçməyi bacarmalıdır». Tərcüməçi təkcə informasiyanı ötürməklə kifayətlənməməli, əsərin həm də ikinci müəllifi (co-auteur), yaradıcısı (récrivain) olmalıdır. O, tərcümə prosesində insanın rolunu əvəzsiz hesab edir. əks halda,

tərcüməni çox asanlıqla kompüterlər vasitəsilə həyata keçirmək olardı. Təcrübə isə maşınla tərcümənin mümkün olmadığını sübut etmişdir (Ladmiral, 1994: 21-22).

Nəticə

Tərcümə nəzəriyyəsində rast gəldiyimiz problemlərdən biri də tərcümənin mümkünlüyü və ya qeyri-mümkünlüyü (l'intraduisibilité) məsələsidir. Bu baxımdan bəzi mütəxəssislər müasir dövrdə də tərcümənin qeyri-mümkünlüyü fikrini əsas tutur və bu konsepsiyadan çıxış edirlər. Onlar isə çox vaxt unudurlar ki, sözlərin əksəriyyəti mətn daxilində öz lüğəvi mənalərini itirir və mətnin ümumi məzmununa xidmət edirlər. Buna görə də tərcümənin qeyri-mümkünlüyündən danışdıqda, ancaq söz səviyyəsindəki tərcüməyə aid edilə bilər. Mətn səviyyəsində isə tərcümə mümkündür.

Sadaladığımız çətinliklərlə yanaşı tərcümədə bir problemə də rastlaşırıq. Bu mədəniyyətlərimizin müxtəlif olmasıdır. Bir mədəniyyətə məxsus anlayışlar, əşyalar heç də həmişə öz əksini digər mədəniyyətlərdə tapmır. Çox vaxt tərcüməçi milli xüsusiyyətləri, geyim yaxud qida anlayışlarını, dini, sosial adətləri oxucuya çatdırmaqda çətinlik çəkir. Çünki hər sözü, tərcümə olunduğu dildə qarşılığı ilə əvəz etmək kifayət etmir. Tərcüməçi həmçinin bu anlayışları oxucuya hansı optimal yollarla çatdırmağı tapmalıdır. Başqa sözlə desək, tərcüməçinin qarşılaşdığı problemlər heç də həmişə dilçiliklə bağlı olmur, bəzən hətta etnoqrafik xarakter də kəsb edir.

Məsələn, Yaponiyada «çay dəsgahı» ilə bağlı anlayışları və yaxud ABŞ-da idmanın bir növü olan «beyzbol» ilə bağlı texniki ifadələri necə tərcümə etmək olar. Bəzi anlayışların ümumiyyətlə digər xalqların dillərində olmaması heç də həlledilməz bir problem yaratmır. Bəzən ailə üzvlərini tərcümə etmək belə çətinlik yaradır. Azərbaycan dilində xala-bibi, əmi-dayı sözləri bir-birindən fərqləndiyi halda, fransız dilində xala, bibi «tante», əmi, dayı «oncle» kimi ifadə olunur.

Yuxarıda sadaladığımız bu misallar bir daha sübut edir ki, heç də həmişə sözbəsöz tərcümə özünü doğrultmur. Və tərcüməçi iki dilin daşıyıcısı olmaqla, həm də iki xalqın mədəniyyətini, adət-ənənəsini yaxından tanımalıdır.

Ədəbiyyat

1. M.Lederer. La traduction aujourd'hui. Hachette, Paris, 1994.
2. A.B.Федоров. Основы общей теории перевода. Москва, 2002.
3. M.Lederer, F.Israël. Liberté en traduction. Didier Erudition. Paris, 1991.
4. J.R.Ladmiral. Théorème pour la traduction. Gallimard, Paris, 1994.